

de „aesthetische“ godsdiensten noemt hij in de eerste plaats den Grieksch godsdienst en den Islam, onder de „ethische“ den Joodschen godsdienst en vooral het Christendom. De bedoeling van deze onderscheiding is weer deze: bij de eerste soort staat het zedelijke slechts in los verband met, eigenlijk naast den godsdienst; bij de tweede is verwerkelijking van een zedelijk ideaal juist het doel. Te onzent heeft Prof. I. v. Dijk een oratie gehouden over „Aesthetische en ethische godsdienst“, even rijk van inhoud, als schoon naar den vorm, zooals al het werk van dezen kunstzinnigen theoloog.

Deze tegenstelling openbaart zich nu niet alleen op het gebied van den godsdienst, maar verdiept zich tot een richtingsverschil in het geheele leven. Nu moeten we hier weer op onze hoede zijn voor een zekere gevaarlijke systeemzucht, die ons a.h.w. in 't bloed zit. Het bovenstaande zou de gedachte kunnen opwekken, dat wij nu veilig kunnen beginnen de menschen onder dak te brengen! Dit is een te gemakkelijke methode, die wij schijnen te hebben uitgedacht om de menschen zoo gauw mogelijk onschadelijk te maken. Wij plakken den man-in-kwestie immers het etiket op en steken hem in „paragraafuniform“ (de uitdrukking is, geloof ik, van Kierkegaard), en sluiten hem voorts goed achter slot en grendel. Misschien zien wij hem dan later nog eens voor ons passeren in de revue der systemen!

Zoo is het ook hier niet overbodig er volle nadruk op te leggen, dat het onmogelijk is één mensch te ontdekken, in wien we nu één van deze beide richtingen zouden zien „belichaamd“. Zoo'n gedrocht (want schepsel kan ik het moeilijk noemen) is in heel Gods schepping niet te ontdekken. De asceet en de pilaarheilige, een Epictetus, die zich stuk liet ranselen, omdat hij alleen de zedelijke waarde kende, zijn nog niet te vergelijken bij zoo'n denkbeeldigen mensch, in wien de zedelijke levensrichting belichaamd zou zijn! Bierens de Haan noemt hem ergens een „moreel athleet“. Hij gelijkt op den krachtmensch van een boerenkermis, die geen hersenen, maar uitbundige spieren heeft! Zoo ook de uitsluitend-aesthetische, hij is geen mensch, maar Sybariet.

In werkelijkheid zijn het hier geen scherp begrensde terreinen, zoodat men zich noodzakelijk aan den éénen of aan den anderen kant van de grenslijn zou moeten bevinden. Ieder mensch heeft wel iets in zich van beide levensrichtingen. Het gaat er om, naar welken kant de weegschaal overslaat, — waar het accent valt!

Juist het feit, dat wij allen iets van beide levensrichtingen in ons omdragen, schept hier de eigenlijke moeilijkheid. Er zou immers geen sprake zijn van een conflict, als wij niet voelden, dat beide levensrichtingen als magneten haar aantrekkingskracht op ons uitoefenen. Waren we eenvoudig menschen van soort A of soort B, wij zouden even onwrikbaar op onze plaats blijven als onze tegenstelling zelf, die we zoo rustig-weg in systematischen vorm „vastgelegd“ en geconstateerd hebben.

Er is dus een aesthetisch element in ons allen, en, geloof mij, het is ook in u, die zich „gelukkig“ vrij waant van zulke „gevoelerigheid“, ook in u, die gewoon zijt met medelijdend schouderbeweeg voorbij te gaan aan den „half-jaren artist“.

In de Gereformeerde belijdenis (heel geen dogmatische verhandeling, maar een gloeiing van bruischend leven) lees ik iets van den kosmos, de wereld der natuur, dat zij is „voor onze oogen een schoon boek, in hetwelk alle schepselen, groote en kleine, gelijk als letteren zijn, die ons de onzienlijke dingen Gods geven te aanschouwen“.

Zooals wij nu vaak met onze gedachten rondzwerven, al hebben we ons ook begraven in de boeken (we lezen letters, maar wat er achter ligt dringt niet tot ons door), zoo zijn er ook menschen, die helaas het grootste deel van hun leven tegen de letters van dit natuurboek zitten aan te kijken. Of ook, zij hollen er door heen, en zij zien boomen en bergen en de zee, maar er is geen direct natuurgevoel, geen „echt voelen ondefinieerbaar“ (Kloos) met de natuur, met het juichend zonlicht, het gebed der bloemen, — met de heerlijkheid van al die dingen in hun simpel bestaan!

Wij genieten de natuur eerst recht, wanneer er zoo iets als een psychische omzetting plaats grijpt; het moet alles „getransponeerd“ worden in den toonaard der ziel!

Nu zijn er nog vele begenadigden, die zoo leeren lezen in het „boek der natuur“, maar in de anderen (en dit is nu wat ik bedoel met het aesthetisch element in ons allen), de alleen-lezer, flakkert het kwijnend lampje der schoonheidsontroering nog wel eens even op, en zoo komt het, dat we iemand onverwachts kunnen hooren zeggen: „Neen maar, zooals ik het nu zie, had ik het nog nooit gezien. Ik wist niet, dat het zoo schoon was!“

Hier kunnen we tegelijk iets opmerken, wat van directe waarde is voor onze kunstopvatting. Het is noodig, dat wij even dezen zijweg inslaan. Het blijkt nu meteen, dat de schoonheid niet geboren wordt door het zien-alleen van de natuur, maar door dat eigenaardig sympathetisch (mede-voelend) zien, ja ondergaan der natuur! Dus niet het beeld

op het netvlies van ons oog is het een en het al, maar dat geestelijk iets van ons-zelf, wat er nog bijkomt, maakt dat we kunnen „genieten“, — is ook de eenige voorwaarde voor het ontstaan van het „kunstwerk“.

Het is er dus ver vandaan, dat wij de kunst nabootsing van de natuur zouden mogen noemen. De kunstenaar vertolkt wel de natuur, maar hij is niet haar slaaf. Hij is geroepen naar in zich op te nemen, en dan zelfstandig waer-te-geven, niet om haar na te bootsen.

Als bijv. een Rembrandt en een Rubens niet ieder de natuur anders hadden opgevat, en niet iets van het hunne er bijgevoegd (en dat is het juist wat de schilderij b.v. tot „een Rembrandt“ maakt), we zouden volkomen dezelfde typen van menschengezichten te voorschijn zien komen. Daarom is er geen kunstenaar, op welk gebied dan ook, of zijn werken hebben allen dien sterk geteekenden familietrek, waar wij ze aan herkennen, als kinderen van één vader. Niet de natuur alleen heeft ze voortgebracht (want die is voor Rembrandt en Rubens en voor wien dan ook precies dezelfde), maar de geest!

Nog klemmender vind ik dit argument. Als het werkelijk eens waar was, dat de kunst slechts nabootste, dus feitelijk een kopie was, dan zou ik niet weten, waarom ik mij nog langer met de kunst zou inlaten. De natuur zou ik dan immers zoo schoon vinden, dat ik aan haar alleen al genoeg had, en de hegeerte, de honger naar kunst, die er toch nog overblijft, zou onverklaarbaar zijn.

Neen, als het werkelijk slechts te doen is om nabootsing, dan moeten wij voortaan den fotograaf als ons ideaal beschouwen! Toch heerschen er nog opvattingen, die het gevolg zijn van zulk een onwaardige kunstbeschouwing.

Er zijn menschen, die een schilderij voorbij loopen, als ze niet heel spoedig er achter kunnen komen, wat het „verbeeldt“. Hun ideaal zijn schilderijen met appels en peren, „waar je zoo in zou happen!“

Er zijn er, die „al die moderne muziek“ uit den grond hun harten verfoeien, omdat ze maar niet kunnen „begrijpen“, wat zoo'n chaotische klanken-warreling „beteekent“.

Wij moeten leeren, dat het genieten van kunstwerken in de eerste plaats vereischt: toewijding, een zich-verdiepen, een zich-eigen-maken van den geest, die ook den schepper bezield tot zijn kunstwerk. Het is zeer goedkoop, van den kunstenaar te eischen minder „excentriek“ te zijn (d.w.z. af te dalen tot ons menschen van kleinen rang). Hebben wij al ons best gedaan onzen geestelijken horizon zoóver te verruimen, dat we ook zijn stein konden verstaan?

W. E. ENGELKES.

## PERS-SCHOUW.

### Herroepen.

De bekende Frederik van Eeden schaamt er zich ook niet voor veel van wat hij vroeger beweerd heeft, in te trekken. Ds K. S(childer) wijst daarop in de „Geref. Kerkbode voor Gorinchem“.

In „De Amsterdammer, Weekblad voor Nederland“ schrijft Frederik van Eeden den laatste tijd onder den titel: „Het Roode Lampje, Signifische Gepeinzen“ merkwaardige dingen. Het meest treffen ze hierdoor, dat deze schrijver zoo veel intrekt van wat vroeger door hem beweerd is en dat hij menige uitspraak, die tegen kerk en christendom inging, en waarom hij door duizenden werd bewierookt, duizenden, die hij mee hielp afbreken van kerk en dogma, thans herroept, door geheel andere beschouwingen er voor in de plaats te stellen; beschouwingen die soms zeer dicht naderen tot wat hij vroeger bestreed. In het nummer van 28 Mei '21 lezen we o.m.:

„Ik had een vriend, een groot dichter en een goethartig mensch. Maar ook een geweldig decadent.“

De reddende hand van Jezus sloeg hij af. Hij walgde van de slaafheid der Jezus-volgers. Hij wilde alleen den weg vinden, volgend de schoonheid en de vreugde.

En let nu eens wel op, waartoe deze hoogmoed hem voerde. Hij loochende God niet, maar hij loochende Jezus, met zijn deugdszaamheid, zijn moraal, zijn scheiden van goed en kwaad.

Hij zocht schoonheid, maar de lessen en waarschuwingen van Jezus verwierp hij.

En tot God sprak hij de volgende woorden:

Vergeef het mij genadig dat ik wensch goed en braaf te zijn en niet misdadig.

Hoor goed! Hij vroeg God om vergeving, dat hij niet slechter kon zijn, dat hij geen neiging had tot misdadig, tot boosheid en wreedheid. Ontzettend, niet waar? Onbegrijpelijk! Waanzinnig!

Maar toch te verklaren, in den decadent.

Dus zijn, volgens decadenten-begrip, de grootste misdadigers ook de eedelste en beste menschen.

Ziehier de wonderlijke en ontzettende gevoelsverwarring, die ontstaat als de reddende hand van Jezus is afgewezen, en het menschenras zijn ondergang tegemoet snelt, bergaf.

Ziehier de teekenen der decadentie.

Het meest vuile wordt aantrekkelijk, het heelijke wordt verfynd schoon, het allerwreedste wordt goed en eedel.

En let op, hoe nu reeds, nog eer de golf zijn hoogtepunt bereikt heeft, de vreeselijke verschijnselen der ontzetting zich voordoen.

In de boeken van Dostojewski vindt men die teekenen duidelijk. De wreede misdadiger wordt er niet deernis besproken, als een merkwaardige held. De liefde van de arme prostituee tot den wreeden moordenaar wordt er met gevoelige sympathie beschreeven.

Nog sterker ziet men het in het boek „Der Golem“ van Meyrink.

Daar wordt de allerwreedste misdaad, de lastmoord, in een geheimzinnig mystiek licht geplaatst, en de misdadiger beschouwd als een verheeven martelaar, onbegrepen door den gewoonen, braven, moreelen mensch.

Deze afkeer van het brave en moreele kenmerkt den decadent. Nietzsche heeft er de sterkste uitdrukking aan gegeven. Verachtelijk spreekt hij van de „moraline“ als een vergif; hij acht zich boven goed en kwaad verheven.

Hij is gevallen in den geestelijken nacht voor eeuwen en eeuwen, denk ik. Aan een eeuwig brandend hellervuur kan ik niet gelooven. Maar wel moet ik gelooven aan een „buitenstate duisternis“, een allerdiepsten nacht, vreeselijker dan het felste vuur — voor hen die de liefdevolle hulp van onzen Verlosser hoogmoedig van de hand weeten.

Heer, ontform U onzer!“

Dat klinkt bijna gereformeerd.

En nu weet ik wel, dat tusschen iets wat bijna gereformeerd klinkt en wezenlijk gereformeerd is, nog een heel verschil bestaat. Toch geeft zulk een uitlating ons te denken. Hoe velen hebben niet op predikers der kerk gescholden, als op menschen, die hun tijd niet begrepen, omdat ze precies hetzelfde zeiden, als hier Van Eeden zegt? Hoe veel jonge menschen, ook in de kerk geboren, hebben gegiecheld, als door Van Eeden en zijn verwanten slooperswerk verricht werd, slooperswerk, waarbij kerk en dogma 't moesten ontgelden, maar niets positiefs in de plaats gegeven werd?

Sloopen als men jong is, en het afbreken betreuren, als men oud is en niet meer bouwen kan, ach, er zijn er meer geweest, die zoo treurend naar het graf gegaan zijn.

Maar wie afbrekt, zie toe. En wie hij dat afbrekerswerk, ook als 't zijn eigen kerk en kerkleer betreft, niet huivert, die wete, dat hij zijn tijd nog niet heeft begrepen. En dat zijn eigen ongelooftapostelen hem nog waarschuwen, al is 't voor hen zelf te laat.

### Nog tot geen beslissing.

Eerlijk is het te herroepen als men heeft gedwaald.

Beter echter, dat men vraag om voor afdwaling te worden behoed.

Onze sympathieën en vooral onze antipathieën brengen ons zoo licht op een doolpad.

Over de positie van Ds Vonckenberg, waarover door de Particuliere Synode van Zuid-Zuid-Holland de beslissing werd uitgesteld, verscheen in „De Standaard“ het volgende berichtje:

De Provinciale Synode van Zuid-Holland (Zuid) heeft in haar jongste vergadering o.m. behandeld het bezwaarschrift van Ds J. Vonckenberg tegen handelingen der classis Dordrecht. De Synode eischte van Ds Vonckenberg eerbiediging van de besluiten der classis en wenschte hem in haar vergaderingen slechts toe te laten als zij inlichtingen meende te behoeven, terwijl de zaak op een later te bepalen datum uitvoerig zou worden behandeld, na ingewonnen advies van de hooggeleerden Bouwman en Kuyper. Van Ds Vonckenberg werd gevorderd zich aan het classicale besluit te houden tot tijd en wijze de Synode uitspraak zou hebben gedaan.

Bij eerste inzage vermoedde ik reeds, dat dit geen officiële publicatie kon zijn.

Zoo kleedt geen scriba zijn bekendmakingen aan de pers in.

Zoo formuleert geen kerkelijke vergadering haar besluit.

Hier had blijkbaar iemand, die Ds V. niet ter wille wilde zijn, de hand in.

In het volgende nummer verscheen dan ook dadelijk een rectificatie van Ds Schilder, die ter Synode tweede scriba was.

In uw blad van Zaterdag j.l. komt een bericht voor over de beslissing, door de Particuliere Synode van de Geref. Kerken van Zuid-Holland (zuidelijk gedeelte) genomen ten aanzien van het bezwaarschrift van Ds J. E. Vonckenberg tegen de handelingen van de classis Dordrecht. Ik vermoed, dat Uw lezers uit den toon en de woordenkeus van dit bericht zullen afleiden — ik weet althans, dat zoo'n indruk reeds gewekt is door bedoeld bericht — dat de Synode tegenover Ds Vonckenberg enkel grimmigheid heeft laten zien.

Wilt u mij daarom verlof geven, even te citeren, wat in het kort verslag der Synode zelf te lezen is? Daar staat: „In bespreking komt het bezwaarschrift van Ds J. E. Vonckenberg te Amersfoort tegen handelingen van de classis Dordrecht. In verband hiermee brengen deputaten ad art. 49 K. O. rapport uit over hun handelingen dienaangaande. De definitieve beslissing in deze aangelegenheid wordt uitgesteld, totdat nader schriftelijk advies is ingewonnen van de hooggeleerden in het kerkrecht, waarna de Synode op een vergadering, die de voortzetting zal zijn van deze, tot een besluit zal komen. Voorts legt Ds V. zich neer bij den wensch der Synode, dat zoolang deze zaak nog aanhangig is, hij zich onthouden zal van de eigenlijke bediening des Woords en der Sacramenten.“

Ik meen, dat deze lezing van het verloop der zaak wat vriendelijker luidt, vooral als men let op de uitdrukking: „wensch“ der Synode, en op den term: „de eigenlijke bediening des Woords“

en der Sacramenten." Deze zegswijze is natuurlijk opzettelijk gekozen, omdat het spreken van een stichtelijk woord officieel in de vrijheid van De V. gelaten werd. En deze redactie is de wettige; zoo is het voorgedragen door De J. D. v. d. Velden, wiens heldere stem allen bereikte, en zoo is het daarna officieel vastgesteld. Bovendien heeft De V. zelf nadrukkelijk den vriendelijken vorm, waarin de praeses, De Landwehr, hem toesprak, gecombineerd. Voorts wil ik opmerken, dat De Vonckenberg is tegenwoordig geweest bij de voorlesing van zijn bezwaarschrift en bij die van het rapport der deputaten ad art. 49 K. O., dat hij over beide het woord heeft gevoerd en dat nadrukkelijk zijn recht erkend werd, om volledig gehoord te worden in alles, wat met zijn kwestie samenhangt en daarover licht kan verspreiden. Ik zou meer kunnen zeggen, maar ik ben tevreden, als dit korte bericht den indruk heeft weggenomen, als zou De V. ter Synode met een stortvloed van barsche woorden ontvangen zijn. En wie vermoeden mocht, dat de Synode op hetzelfde oogenblik waarop ze haar beslissing uitsprak, reeds eenigermate op die beslissing in haar houding tegenover De V. is vooruitgelopen; vergist zich. Er is nog niets beslist, noch pro, noch contra.

Het zou den onbekenden inzender van het eerste bericht eeren, indien hij zijn wijze van voorstelling openlijk herriep.

Zulke dingen mogen onder ons niet voorkomen. „Want dat gevoelen zij in u, hetwelk ook in Christus Jezus was" (Filipp. 2:4).

#### Geen sympathie voor Ezechiël.

Hoever sympathieën soms kunnen gaan, hoe zij zelfs aan reeds lang overleden personen gegeven en onthouden worden, leert een meditatie uit de „Hervorming", welke zoo begint:

Laat het waar zijn, dat het boek van Ezechiël niet dadelijk tot ons spreekt, dat hij zelf ons niet sympathiek is, immers al te priesterlijk en al te vormelijk, maar laat ons ook erkennen, dat met dit al deze man dingen heeft te zeggen, ook voor onzen tijd van 't hoogste belang.

Schrijver is de heer Toxopeus uit Breda.

#### Waar staat dat?

Op een onlangs gehouden conferentie beweerde Prof. de Zwaan uit Groningen van den opgestanen Heiland:

„De Heer had een pneumatisch lichaam, dat zich concentreeren kon tot een gewoon lichaam en zich dan weer dematerialiseeren."

Ter voorlichting van eenvoudigen diene: pneumatisch wil zeggen: geestelijk; concentreeren: zich om een middelpunt samentrekken; dematerialiseeren: ontstoffelijken.

Wij zijn nieuwsgierig naar de schriftuurlijke gronden voor zulk een bewering.

Of was het „Standaard"-verslag op dit punt mischien niet juist?

#### In de lijn van Calvijn.

Mocht het verslag juist zijn, dan moeten wij als Gereformeerden tegen zulk een voorstelling ernstig bezwaar maken.

Zij ligt niet in de lijn van Calvijn, noch in de lijn van de Schrift.

Wij wenschen als warme voorstanders van een doorgaande reformatie niet tot Calvijn terug te keeren, maar wel in de lijn van Calvijn ons te blijven bewegen.

Ook met de reformatie van onze liturgie.

Op de Groninger predikanten-conferentie heeft De J. Douma van Bierum een referaat gehouden over: Calvijn's opvatting van den publieken eeredienst en de betekenis daarvan voor onze dagen.

Dat wij hierop niet eer de aandacht vestigen, heeft zijn oorzaak hierin, dat wij reeds pogingen aanwendden om een artikelenreeks over dit zelfde onderwerp voor ons blad te doen schrijven.

Prof. H. H. Kuyper koopt in „De Heraut" aan genoemd referaat de volgende beschouwing vast:

Wanneer ook wij als Calvijn den namiddagsdienst houden als Catechismusdienst, dan zouden we ruimte kunnen krijgen om onzen Zondagmorgen dienst, in de lijn van Calvijn, b.v. als volgt in te richten:

1e gedeelte: votum, zegen, psalmgezang, lezing der wet, belijdenis van zonden, door de gemeente staande aangehoord, absolutie;

2e gedeelte: vrij gebed om zegen over de prediking, lezing van het Schriftgedeelte, mededeeling van den tekst, prediking;

3e gedeelte: gebed voor allen nood der Christenheid, eindigende met het Onze Vader, psalmgezang en zegen uit Num. 6.

Voorzeker zou daarmee voor onzen eeredienst veel zijn gewonnen.

#### Het verschil tusschen Gereformeerde en Ethische prediking.

Inzonderheid moeten we met onze prediking blijven in de lijn van Calvijn.

Zijn preekmethode zou in onze dagen stellig in meer dan één opzicht geen aanbeveling verdienen. Maar de inhoud van zijn preeken en zijn preekbeschouwing zijn in wezen ook die welke wij thans noodig hebben.

Dat voelen we direkt, wanneer wij de prediking der Ethischen ernaast stellen.

In „Oude Paden" beantwoordt De Knap een vraag, welke daarop betrekking heeft.

De heer G. . te D. vraagt ons naar het verschil tusschen de Ethische en de Gereformeerde prediking. Iemand had hem gezegd, dat de eerstgenoemde prediking in de groote steden veel meer dan de laatstgenoemde het volk trok. Wij betwijfelen, of dit juist is. Zoover als onze inlichtingen gaan, zijn het integendeel de kerken, waar de Gereformeerde opvatting van het Evangelie verkondigd wordt, die de groote massa trekken, terwijl de Ethischen veelal de uitzonderingen nu daar, gebeten, voor minder bezette kerken optreden. Van veel betekenis is dit echter niet, daar de waarheid niet door het cijfer der kerkangerezen bepaald wordt, maar door Gods Woord, dat voor ons de volle en alleszins betrouwbare waarheid is.

Konden wij nu maar zeggen, waar precies het verschil tusschen de Ethische en de Gereformeerde prediking ligt! Maar dit is niet te doen. Er zijn vele soorten van Ethischen. Er zijn er, die dicht bij de Gereformeerden staan, en althans de hoofdwaarheden van onze geloofsbelijdenis van harte beaamen. Maar er zijn er ook, die veel meer naar Links opgeschoven zijn, vrij staan tegenover den Bijbel, waaraan zij alléén in geestelijke en zedelijke zaken, maar niet in andere dingen (zoals b.v. het Scheppingsverhaal), gezag toekennen, en in dat opzicht de menschelijke rede dus stellen boven Gods Woord.

In den regel zegt men, dat de Gereformeerden meer den nadruk op de leer en de Ethischen meer op het leven leggen. Maar wij kennen genoeg Gereformeerden, die wel wezenlijk den eisch van een heilig leven prediken, en daarom ook steeds de wetsprediking in hooge eere houden naast de prediking der genade. Persoonlijk zijn wij van oordeel, dat de Ethischen over 't geheel genomen in hun prediking de tegenstelling van zonde en genade niet zoo sterk doen uitkomen als de Gereformeerden. De meesten hunner spreken voorts meer over de liefde dan over de gerechtigheid Gods. Nauw hiermede hangt samen veler beschouwing van de verzoening. In tal van geschriften wordt de verzoening door volaening aan de gerechtigheid Gods losgelaten of verzwakt. Hieraan zal het toe te schrijven zijn, dat onze correspondent juist in de lijdensdagen zoo weinig bevrediging in de Ethische prediking vindt, en dat hij het gevoel heeft iets te missen, méér dan dat hij aanmerking zou kunnen maken op wat gesproken wordt. Wij ontvangen bij de leetuur van Ethische geschriften soms denzelfden indruk. En als wij dan den ouden Heidelbergse opstaan, vinden wij er wel veel in van hetgeen wij lezen, maar bovendien wat wij pijnlijk missen: de boodschap, dat aan Gods recht voldaan is voor een mensch, die zich verloren noemt en kan noemen.

#### Toga en mode.

En om nu nog even in de kerk te blijven. Er zijn er, die meenen, dat de toga de mode van den kansel kan weren.

Maar de geschiedenis wijst uit, dat het toga-dragen zelf nu eens uit de mode raakt, dan weer in de mode komt.

Aldus De Laman in het „Gereformeerd Kerkblad voor Drente en Overijssel".

'T is van algemeene bekendheid geworden, dat de dienaren des Woords bij de Gereformeerde Kerk van Utrecht alle vijf en alle vijf tegelijk in toga zullen optreden. In September zal het gebeuren. Voor een toga moet men een buikje hebben. Zoo'n kleedingstuk draapt niet om een bezemsteel. Er zijn er onder bovenbedoelde dienaren, wie een toga goed zal staan. En verder leven wij in een vrij land. De preek blijft toch de hoofdzaak, hoewel ook een ordinaire preek, maar met een toga bekleed, het bij sommigen nog wel doet. Vornen en manieren kunnen menigten van zonden bedekken.

Ik laat hier volgen een stukje van Dr A. W. Bronsveld, ook een Utrechtsche dominee. In „Voor vijftig jaren, persoonlijke herinneringen aan Utrecht", schrijft hij deze aardige dingen:

„Indien mijn geheugen mij niet bedriegt, werden in de jaren, waarvan wij hier spreken (1856—62), de predikanten in de weekdagen gezien met iets, dat herinnerde aan een ambtsgewaad. De driekante hoed (het „steekje") was door hen afgelegd. Wie het te Utrecht het eerst gedragen heeft? Niemand minder dan de vrome, strenge Jodocus van Lodensteijn. Hij was gesproken uit een regentenfamilie, en ofschoon hij bijna als een monnik leefde — hij was gaarne gekleed naar de laatste mode. En zij bracht toen (ongeveer 1665) mode, dat men, naar Franschen trant, een steek droeg. Lodensteijn's vrienden ergerden er zich aan, maar dat baatte hun niet. Opmerkelijk is, dat de driekante hoed, thans een bewijs van buitengewoon groote rechtzinnigheid, toen voor een teeken werd gehouden van wereldschgezindheid.

Zooals wij zeiden: Voor vijftig jaar werd dit kenmerkend hoofddeksel in de weekdagen niet meer gezien. Velen hebben dat betrouwd. Men meende, dat de eerbied, den predikanten bewezen, sinds dien tijd is afgenomen. Daaraan herinnert nog het zeggen, wanneer het in een gezelschap plotseling doodstil wordt: „Daar gaat een dominee voorbij".

Wel herinner ik mij, dat de predikanten te Utrecht, als zij een preekbeurt te vervullen hadden, den driekanten hoed droegen. Nog levendig kan ik mij De Beets voorstellen, alzoo toegerust kerkwaarts gaande. Zonder witte das werd toen nooit een predikant gezien. En men denke daarbij niet aan onze strikjes en colletjes, of hoe zij hoeden mogen, maar aan een stevige, breede, met een flinken knoop onder de kin of in den nek bevestigde das, waarop het hoofd kon rusten. Men sprak dan ook van een „gestukadoorden" hals. De

kleur van het gewaad der predikanten was altijd zwart.

Meer dan één predikant heb ik op den kansel gezien met het kleine hoefje, dat hing over het hoog dichtgeknoopte vest. Het volledig oude costume, bestaande in korte broek met knitgespen; lage schoenen met zilveren gesp; wijnen mantel golvend over den rug; praekrok met eigenaardigen snit, — dat costume, waarin predikanten voorheen zoo dikwerf werden afgebeeld, herinner ik mij niet hier gezien te hebben. Wel zag ik het elders; en het kan zijn, dat de oudste leeraars het nog droegen, maar ik heb daarvan geen herinnering bewaard.

De toga is hier gebracht door De J. B. Adriani. Hij was gewoon, er in zijn vorige gemeente zich van te bedienen, en verlangde dat achtbaar gewaad ook hier te dragen. De Beets heeft hem bevestigd, en verscheen bij die gelegenheid ook voor 't eerst in toga. Door de predikanten, die daarna hier optraden, werd zij ook gedragen, maar de H.H. Van Hoogstraten, Bösken en Van den Ham legden wel den steek af, en gingen kerkwaarts met een cylinderhoed, doch de toga hebben zij niet aangetrokken.

Over 't algemeen hadden de predikanten iets deftigs over zich, waaraan men hen dadelijk herkende. Met de meeste leeraars is dat nog wel het geval; maar onze voorgangers van vóór vijftig jaar zouden vele vrijheden, die wij thans ons veroorloven, als wereldsch hebben afgekeurd. Ook vreesden zij de „orgemissen". Hoe ver men in het ontzien daarvan gaan moet, is nog altijd een moeilijke vraag. Laat ons niet aan uitwendige dingen een te groot gewicht hechten, maar bidden, dat onze voorgangers ten allen tijde bekleed mogen zijn met ootmoedigheid en blijmoedigheid, met ernst en liefde, en laat hun voeten zijn als de voeten dergenen, die ons het goede boodschappen en den vrede verkondigen."

HEPP.

#### STEMMEN UIT ONZE KERKEN.

Geachte Redactie,

U doet mij de eer aan naar aanleiding van de jongste artikelenreeks van Prof. Honig in het „Geref. Theol. Tijdschrift" mijn dissertatie ook in uw blad ter sprake te brengen. Mag ik over wat u schrijft een dubbele opmerking maken?

U verwijt mij gebrek aan „eerbied voor het feit" en zegt, „dat ik Calvijn een opvatting van het getuigenis des Heiligen Geestes (heb) opgedrongen, die, moest zo juist zijn, de groote betekenis van dit getuigenis ondergraafde". Argumentatie laat u achterwege, omdat u het daarvoor in uw blad de plaats niet acht. Dit laatste ben ik volkomen met u eens. Maar zou het dan ook niet beter geweest zijn uw oordeel in uw blad achterwege te laten? Wetenschappelijke waarde heeft het zoo toch niet. Het zou alleen — met het minst ook door stelligen toon, waarop u spreekt — bij sommige lezers van uw blad den indruk kunnen wekken, dat de kwestie reeds uitgemaakt is. En zóóver is het nog niet!

Verder schijnt u te meenen, dat ik „essentieel verschil" zie tusschen Calvijn en den H. Catechismus. In mijn proefschrift staat anders duidelijk te lezen, „dat het verschil tusschen Calvijn's definitie en die der Deutsche hervormers meer van formelen dan van materieelen aard is" (blz. 200). Het komt, kort gezegd, hierop neer. Bij Calvijn zijn kennis en vertrouwen in het begrip cognitio tot een organische éénheid verbonden. Het vertrouwen is, om zoo te zeggen, het hart, de ziel der kennis. Aan het vertrouwen ontleent de kennis haar zekerheid, het is de oorzaak der toestemming. In den Catechismus daarentegen staan kennis en vertrouwen naast elkaar. Of de kennis daarbij affectief gedacht wordt of niet, doet minder ter zake. Evenmin of kennis en vertrouwen meer of minder nauw verbonden worden gedacht. In elk geval komt niet duidelijk uit, dat het vertrouwen zelf het affectieve element der kennis is, waarvan zij haar zekerheid ontleent. Dat nu de latere geref. theologie in dit opzicht meer bij de Melancthonische definitie van den H. Catechismus dan bij die van Calvijn aansluiting heeft gezocht, wordt door de citaten van Prof. Honig overvloedig bewezen. Telkens wordt daarin het geloof in zijn verschillende elementen ontleed, zonder dat de innerlijke samenhang der elementen duidelijk wordt. Kennis en vertrouwen gaan wel „hand aan hand", maar het vertrouwen is niet „de ziel" der kennis. Dit verschil heeft ernstige gevolgen. Want daardoor wordt Calvijn's testimonium-begrip niet meer verstaan en gaat men ten aanzien van Schrift, zoowel als heilzekerheid rationalistische wegen bewandelen. Ik heb hiervoor bewijspiaatsen in mijn dissertatie aangevoerd.

De „eerbied voor het feit", die óók in mijn hart geschreven staat, doet mij intusschen met groote belangstelling uitzien naar een studie, waarin uit Calvijn en de gereformeerde theologie zelf de onjuistheid mijner opvattingen wordt aangetoond.

Terwijl ik u dankzeg voor de verleende plaatsruimte, verblijd ik met alle achtung,

Uw dw.,

S. P. DEE.

Dwingelo, 7 Juni 1921.

De taak van een Persschouwer is een andere dan die van een Persstukken-knipper. De eerste tipt niet alleen actuele onderwerpen aan met één of twee sinoden er onder, maar geeft ook enkele aantekeningen, welke hij gaarne ter bezinning den lezers aanbiedt. Aan de artikelen van prof. Honig over het proefschrift van den geachten inzender kan zeker actualiteit niet worden ontzegd. De Persschouwer sloot zich bij de kritiek van prof. Honig aan en wilde die zelfs nog wat versterkt zien. Ik sprak uit, waarin m.i. de fout school. En verre van den indruk te willen wekken, dat hierna de kwestie uitgemaakt is, beloofde ik juist dit uitvoerig te zullen demonstreeren. Toch achtte ik het noodig, dat, waar er tegenwoordig zooveel over